

DOI: 10.55666/folklor.1468646

MAHTUMKULU'NUN ŞİİRLERİNDE İYİ KÖTÜ KAVRAMLARI

Övezmuhammet ABDYLLAYEV *

Öz

Şairler sözcükleri adeta konuşuran, onların içeriklerini sembollerle dolduran, lügat anlamlarını yeni anlamlarla zenginleştiren özellikteki kişilerdir. Türkistan'ın XVIII. yüzyıl sembol isimlerinden ve Türkmen edebiyatının zirveye ulaşmasında önemli katkısı olan nadir şahsiyetlerden sayılan Mahtumkulu Firaki kelimeleri ilmik ilmik dokumuş, gerek dinî literatürde gerekse hayatın diğer alanlarına ait olanlarını şiir sanatıyla buluşturarak yeniden işlemiştir. Şairin de üzerinde titizlikle durduğu *iyilik* ve *kötülük* kavramları gerek Türkmen edebiyatında, gerekse genel Türk halklarının edebiyatında asıl anlamlarının dışında çeşitli anlamlar kazanmış, zamanla iyi ve kötü insanı simgelemekte kullanıla gelmiş kavramlardan sadece birkaçını oluştururlar. Türkmen şairleri iyi ile kötüyü ayırt etmekte söz konusu iki kavrama sürekli başvurmuşlar, dolayısıyla insanın fitri özelliklerinden olması hasabiyle iyilik ve kötülük kelimelerine şiirsel boyut kazandırmışlardır. Tasavvufa gönül veren Türkmen şairi ve düşünce insanı Mahtumkulu'nun fikir yapısını irdelemekle ancak Türkmen düşünce tarihi serüveni açıklığa kavuşturulabilir. Mahtumkulu Türk-İslam kültür mirasını şiirsel içerikle anlatma yolunu tercih etmiş, farsça ağırlıklı kelimelere sıkça başvuran kendi haleflerinden farklı olarak Türkmen halk dili ile ifade etmiştir. Düşünür Türkmen kültür tarihinde bir dönüm noktası olarak kabul edilmekte, dolayısıyla onun şiirleri geçmişi ve yaşadığı dönemin düşünce yapısını yansıtmada büyük bir ehemmiyet arz etmektedir. Aynı zamanda şairin şiirlerinin içerik yapısının ve kullandığı dilinin çözümlenmesi, Türkmen toplumunun kültürel birikiminin geçmişine ve yaşadığı döneme ışık tutacak olması göz önünde tutulduğunda önemi daha da artmaktadır. Türkmenlerin bir filozof, bir bilge şair olarak kabul ettiği Mahtumkulu başta olmak üzere Sufi Allahyar, Vefayi, Nurmuhamet Andalıp, Zelili, Seydi, Mollanefes, Kemine gibi Türkmen şairleri iyi insanın niteliklerini ve kötü insanın temel özelliklerini anlatırken, iyilik ve kötülük kavramları onların dünyaya, doğaya ve insana bakış açılarını ortaya koymada birer sembol haline gelmiştir. Bu kavramların aracılığı ile Türkmen toplumunun hayat algısını, dünya görüşünü, metafizik bakış açısını tüm boyutu ile ortaya koymuşlardır. Bu çalışmada, Mahtumkulu'nun şiirlerinde *iyilik* ve *kötülük* kavramının anlam içeriği serdedilmiş ve bu kavramların bir sembol olarak hangi anlam açılımına sahip olduğu izah edilmiştir. Birinci bölümde Mahtumkulu'nun şiirlerini anlamada atalar sözlerinin ve deyimlerin önemi, ikinci bölümde ise Mahtumkulu'nun şiirlerinde iyilik ve kötülük kavramlarının içeriği konu edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İyilik, kötülük, Mahtumkulu, Türkmen edebiyatı, sembol.

* Dr, Mahtumkulu Devlet Üniversitesi Tarih Fakültesi İlahiyat Bölümü. Email: owezahmet2018@gmail.com; ORCID ID: 0009-0009-3260-0012

CONCEPTS OF GOOD AND BAD IN MAHTUMKULU'S POEMS

Abstract

Poets are people who make words speak, fill their contents with symbols, and enrich dictionary meanings with new meanings. Mahtumkulu Firaki, who is considered one of the symbolic names of the 18th century and one of the rare figures who contributed significantly to Turkmen literature reaching its peak, wove the words into stitches and reworked them both in religious literature and in other areas of life by combining them with the art of poetry. The concepts of good and evil, which the poet meticulously focuses on, are just a few of the concepts that have gained various meanings other than their original meanings, both in Turkmen literature and in the literature of the general Turkish people, and have been used to symbolize good and bad people over time. Turkmen poets constantly used these two concepts to distinguish good and evil, therefore they added a poetic dimension to the words good and evil due to their inherent characteristics of humans. The adventure of the history of Turkmen thought can only be clarified by examining the intellectual structure of Mahtumkulu, a Turkmen poet and thinker who devoted himself to Sufism. Mahtumkulu preferred to express the Turkish-Islamic cultural heritage with poetic content and expressed it in Turkmen folk language, unlike his successors who frequently used Persian-based words. The thinker is considered a turning point in Turkmen cultural history, therefore his poems are of great importance in reflecting the past and the mentality of the period in which he lived. At the same time, the importance of analyzing the content structure of the poet's poems and the language he uses increases, considering that it will shed light on the past of the cultural accumulation of the Turkmen society and the period in which he lived. While Turkmen poets such as Sufi Allahyar, Vefayi, Nurmuhmet Andalp, Zelili, Seydi, Mollanefes, Kemine, especially Mahtumkulu, whom Turkmens accept as a philosopher and a wise poet, describe the qualities of good people and the basic characteristics of bad people, the concepts of good and evil are related to their perception of the world and nature. and they have become symbols to reveal their perspective on humanity. Through these concepts, they revealed the Turkmen society's perception of life, world view and metaphysical perspective in all its dimensions. In this study, the semantic content of the concepts of good and evil in Mahtumkulu's poems is revealed and the meaning of these concepts as symbols is explained. In the first part, the importance of ancestral sayings and idioms in understanding Mahtumkulu's poems, and in the second part, the content of the concepts of good and evil in Mahtumkulu's poems is discussed.

Keywords: Goodness, evil, Mahtumkulu, Turkmen literature, symbol.

Giriş

Bazen şairlerle beraber yeni dönem başlamakta, bazı durumlarda ise bir dönem sona erebilmektedir. Genel olarak Türkmen halkını geçmiş tarihinde, özel olarak da Türkmen edebiyatı tarihinde yeni dönemin müjdecisi olarak kabul edilen, şair ve sufi-filosof olarak nitelendirilen, sosyal sıkıntılara gerçek çözümler öneren, insanın toplumsal hayatta değer verdiği niteliklerin yerleşip kökleşmesi, aynı değerlerin toplum tarafından benimsenmesi yolunda çok ciddi katkıları olmuş olan isimlerden biri hiç kuşkusuz Mahtumkulu Firakidir.

Her milletin olduğu gibi, her toplumun kendine özgü özellikleri, diğer toplumlardan ayıran temel farklılıkları bulunduğu yadsınmayacak sosyolojik gerçekliktir. Bu gerçeklikten hareketle Türkmen toplumunu ötekilerden farklı kılan nitelikli yazarları ve şairleri tarih boyu bulunmuştur. Gelişip büyüdüleri toplumsal hayat içerisinde belirli misyonu işte o şair ile beraber yazarlar her zaman üstlenmişlerdir, toplum önünde taşıdıkları sosyal sorumluluk bilinci ile bireyleri iyilikte bulunmaya çağırmışlar, aynı zamanda kendileri de birer dürüstlük abidesi olarak insanların karşısına çıkmışlar, adalet konusunda birer örnek kişilik konumunda olduklarını her fırsatta göstermeye çalışarak insanda bulunması gereken en ileri nitelikleri ortaya koymaya gayret etmişlerdir. Türkmen edebiyatında “hayır” ve “şer” gibi yüzyıllardır kullanımda kalan ve Arapçadan Türkmenceye giren pek çok sözcük varlığını sürdürmektedir. Çağdaş Türkmen dilinin izahlı sözlüğünde “hayır” kelimesi iki farklı anlamda açıklanmıştır. İsim olarak “hayır” kelimesinin birinci anlamı “alışverişten kazanılan fayda, girdi, yarar”; ikinci anlamı “memuriyette, iş hayatında ve benzeri konularda elde edilen, görülen yarar, kişinin aldığı yardım, destek, çıkar” şeklinde tanımlanmıştır. “Hayır” kelimesi yardımcı fiillerle beraber deyim olarak da kullanılmaktadır.

1.Mahtumkulu'nun Şiirlerini Anlamada Atalar Sözlerinin Ve Deyimlerin Önemi

Genel olarak atasözleri ve deyimler anlatılmak istenen düşüncüyü daha etkili kılma, ifade edileni belirgin, kolay, anlaşılır bir şekilde dile getirme ve bütün bunları yazılı olarak anlatabilme konusunda büyük bir önemi haizdir. Bu açıdan deyimler Türkmen dilinin ve Türkmen kültürünün belirleyici unsurlarından ve dilsel anlatımın zenginliğinin önemli göstergelerinden biridir. Her ulus genel olarak kendisini daha iyi ifade edebilmek ve ortak düşünce, inanış ve davranışlarını etkili anlatabilmek için atasözlerinin yanı sıra deyimleri türetmişlerdir. Bu bağlamda Türkmen atasözleri de şairlerin yapıtlarında geniş kullanım alanı bulmuştur. Atasözlerinin içeriği çeşitli kavramlarla zenginleştirilmiş gerek doğrudan anlatım gerekse dolaylı anlatım aracılığı ile nesilden nesle geçerek aktarılmıştır. Şiir bu konuda araç olarak hizmet görmüştür.

Türkmen atasözlerinde hayır ve şer sözcüklerine karşılık gelen “yağış” ve “yaman” kelimeleri geniş olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda Türkmen atasözlerine baktığımızda da iyilik ve kötülük kelimeleri ile kurulmuş birçok atasözünün olduğunu görürüz. Örneğin, “Adamzadın islendik işinin manısı hayır görmektir” (“İnsanın eylemlerini amacı hayırlı sonuç elde etmektir”). Baylığı hayır işe ulandığınca, bereketi artar, baylığı ulanman goyduğunca, öz-özünden hümmeti geçer (“Zenginliği iyi amaç uğrunda kullandıkça bereketi artar, kullanılmadığı taktirde kendi değerini kaybeder”). Hayır işe başlasan, Huda'ya, iline, devletine bil bağla (“Hayır vadeden konuda başlangıç yapınca Allaha, halkına ve devletine bel bağla”). Halal işle, hayır tap (“Helal çalış, hayır bul”). Hayır – bereket, nur – rehmet (“Hayırda berekettir, nur ise rahmettir”). Hayır dile gonşına, rısgal gelsin aşına (“Komşuna hayır iste, bolluk gelsin başına”). Hayır etsen, bitin et (“İyilik yaparsan, tam yap”). Buradaki atalar sözlerinde “hayır” sözcüğünün daha çok “yarar”, “fayda”, “çıkart” anlamlarında kullanılmış, ana temanın herhangi bir eylemde bulunmanın sonunda elde edilmek istenen sonucun insana yarar sağlayan ve toplumsal açıdan karşılığının bulunduğu vurgulanmaktadır.

Hayır sözcüğünün fayda, yarar, çıkar anlamları dışında bir de “iyi” anlamını içerdiği atalar sözleri yaygın olarak kullanılmaktadır. Örneğin, Hayırlı işin gici bolmaz (“İyi eylemin geçi olmaz”), Hayırlı mal eyesini tapar (“İyi mal sahibini bulur”). Her işde bir hayır bar (“Her işte bir hayır vardır”). Kesilen baş bitmez, bitse de eysesine hayır bermez (“Kesilen baş iyileşmez, iyileşse de hayır gelmez”). Niyet – hayır, akıbet – hayır (“Niyet hayırlı ise, akıbeti de hayırlıdır”) gibi atalar sözlerinde iyi kavramı üzerinde durulmakta, hayırlı eylemde bulunmanın insana ahlaki erdemliliğin zirvesine taşıyacağı teyit edilmektedir.

Hayır kelimesi ile beraber şer kelimesinin anlamsal bütünlük oluşturacak şekilde kullanıldığı pek çok atalar sözü bulunmaktadır. Örneğin, Hayır işi goysan şere döner, şer işi goysan – hayra (“İyi eylemi

bırakırsan kötüye döner, kötü eylemi bırakırsan iyiye”). Sabır edenler, gara dağı yer eder, bisabırlar hayır işi şer eder (“Sabırlı olanlar kara dağı yer eder, sabırsızlar hayır işi şer der”). Akşamın hayrından ertirin şeri (“Gecenin hayrından sabahın şeri yeğdir”). Akıllı hayra hemradır, akmak – şere (“Akıllı hayra yoldaştır, ahmak şerre”). Yamanın sonı ökünç, yağşının sonı rehnetdir (“Kötünün sonu pışmanlık, iyinin sonu rahmettir”). Bu atalar sözlerinde hayır ile şer kavramlarının her ikisi de anlamsal bütünlük oluşturacak şekilde birbiri ile bağlantılı olarak kullanılmıştır.

Yukarıda deyimlerin gündelik hayatta ne kadar önemli olduğundan bahsetmiştik. Mesela çağdaş türkmencede “hayra çapmak” deyimini “fayda görmeye çalışmak”, “çıkarcı gözetmek”, “kendi yararını, kendi çıkarını için çabalamak” anlamını ifade eder. Buradaki deyimde “hayır” kelimesi “fayda”, “yarar”, “çıkarcı” gibi anlamları, “çapmak” yardımcı fiili ise “çabalamak”, “koşuşturmak” anlamlarını ifade eder. Bunun dışında “hayrından geçmek” deyimini “ciddiye almamak”, “kendi haline bırakmak”, “iş olacağına varır” gibi anlamlarda kullanılır.

Ayrıca “hayrını gör” deyimini alışverişte, yeni bir şeyler satın alınırken “hayırlı olsun”, “güle güle kullan” anlamında kullanılmakta olup gündelik konuşma dilinde sürekli başvurulmaktadır. Gene de hayır kelimesinin geçtiği önemli deyimlerden biri “hayır işi şer etmek”, yani “faydası bulunan durumu mahvetmek, yarardan çok zarar sağlamak, iyi vaziyetten kötü sonuç çıkarmak” anlamındaki deyim olup burada iyi ve kötünün karşılığı olan “hayır” ve “şer” aynı deyimde yer almaktadır. Buna benzer şekilde “sabır edenler kara dağı yer eder, bisabırlar hayır işi şer eder”, “helal iste, hayır bul”, “hayır işi bırakırsan şere döner, şer işi bırakırsan hayra” gibi çok sayıda atasözleri etkili bir şekilde kullanılmaktadır. Fiil olarak “hayırlandırmak” yaralanmaya imkân tanımak, imkân oluşturmak; “hayırlanmak” bir şeyin veya birinin yardımını, desteğini almak, ondan yararlanmak, istifade etmek anlamında verilmiştir.

Benzer şekilde “şer” sözcüğü ile ilgili çağdaş Türkmen dilinin izahlı sözlüğünde iki anlamı üzerinde açıklamalar yapılmıştır. Birinci anlamı “hayırlı olmamak, hayırsız iş” şeklinde açıklanmış, ikinci anlamı “kavga, anlaşmazlık, kargaşa, gürültü, keşmemes” olarak verilmiştir. Şer kelimesinin geçtiği bazı atalar sözü şu şekilde zikredilmiştir: “Akşamın hayrından ertirin şeri” (akşamın hayrından sabahın şeri yeğdir). “Namart hayır işiğin açmaz, muhannes şer işten kaçmaz (namert hayır kapısını açmaz, muhannes kötü işten kaçmaz) (“Köroğlu”). Ayrıca şer sözcüğün türevlerinden “şerçi” kötülükten hoşlanan, utanılacak davranışta bulunan kişi olarak tanımlanmıştır.

“İyilik” ve “kötülük” kelimeleri bazı durumlarda esas anlamının yanı sıra ikincil anlamlar, yani yan anlamlar kazandırılarak edebiyatımızda çok geniş kullanım alanına sahip olagelmiştir. Özellikle klasik dönem edebiyatımızda iyi insan ile kötü insanın karşılaştırması yapılırken simgesel boyuta taşınmıştır. Özellikle Türkmen kültür tarihinde ahlaki değerler gündelik hayatın belirleyici unsuru olarak kabul edilmiş ve bu değerleri kendinde taşıyan insanlar her dönemde büyük itibar görmüş, bu bağlamda hemen hemen bütün şairler “hayır” ve “şer” kavramı üzerinde felsefi alanın konularını kapsayacak şekilde yeni ifade tarzları geliştirmişlerdir.

2. Mahtumkulu'nun Şiirlerinde İyilik Ve Kötülük Kavramlarının İçeriği

Türkmen edebiyatına dilsel yönden yenilik kazandıran son dâhilerinden biri ve sufiliğin Türkistan temsilcisi Yesevilik tariki ile gelen meşrebin şiirsel yönüne farklı motif kazandıran Mahtumkulu Firaki'nin son dönem araştırmacıların tetkiklerine göre 1724-1807 yılları arasında (83 yıl) yaşadığı tahmin edilmektedir (Aşırov, 2016: 661). Firaki başlangıç eğitimini şairlik yönü de olan babası Dövmemmet Azadı'nın (1700-1760) yanında tamamlamış (Sağlam, 2014:131), daha sonra eğitiminin ikinci aşamasını “İdris Baba” medresesi bünyesinde devam ettirmiştir. “İdris Baba” hali hazırda Çarcev (Lebap) vilayetinin Halaç ilçesinin Esenmenli kazasının Gızılacak köyünde bulunmaktadır. Medresenin yapım tarihi, takriben, 1640'lı yıllar olarak tespit edilmiştir. Medresenin yapımını önyak olarak gerçekleştiren Gızılacak köyünün mimarlarından İdris Baba kabul edilmektedir. Onun gerçek adı köy sakinlerinin aktardıkları bilgilere göre Muhammet olup, Ürgenç vilayetinden göç etmiş ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. İdris Babanın yaşadığı yıllar kesin olarak bilinmemekle beraber XVI. yüzyılın sonları ile XVII. yüzyılın ilk yarısı olarak kabul edilir. Hali hazırda onun türbesi Esenmenli köyünde bulunmaktadır. Firaki'nin tedrisata devam ettiği kentlerin başında Buhara ve Hiva gelmektedir. Buralarda şair döneminin en yetkin âlimlerinden medrese

müfredatının içeriğini oluşturan derslerin tamamını okumuş, bazen müfredatda bulunmayan konulara ilgi duyduğu araştırmacılarca nakledilmektedir.

Mahtumkulu Firaki “hayırsız” sözcüğüne kötü insanı tanımlarken metaforik anlam yüklemiştir.

Hayırsızın çocuğu,

Bilmez ana babayı,

Arşa çıkmış nalesi,

Devlet kuşu konar diye. (Mahtumkulu Firaki Divanı, 2014: 98)

Bende olsan, ademzat ol,

Cebbar dememiş: “Cellat ol!”

Hayır işle, var, azat ol,

Utanma hacalet ile (Mahtumkulu Firaki Divanı, 2014: 256)

Yukarıdaki mısralarda Firaki hayır sözcüğünün olumlu ve olumsuz şeklini kullanmış, birinci mısradaki “hayırsız” kelimesiyle insanın fitri yapısına arız olan ve karakersiz kişinin belirgin özellikleri sayılan özü ile sözü birbiri ile örtüşmeyen, cesaretsiz, vefasız, sorumluluk sahibi olmayan kişilik tipolojisini resmetmiştir. Bu olumsuz özelliğe sahip olan kişiler hırsırları uğruna yalan söyleyebilen, genel ahlaki teammüllere ve milli değerlere göre davranamayan insan tipi olarak tanımlanır. Benzer tanımlama “Sebatü'l-acizin” eserinin sahibi ve Nakşibendiyye tarikatının mensuplarından Sufi Allahyar'da (ö. 1133/1721, صوفى الله يار) rastlanır.

Turuşdır ya yürüşdür hayır we şerdir,

“Kalkıştır ya yürüyüşdür hayır ve şerdir”

Ne kim degse ona nefg we zarardır

“Kim ona dokunursa yarar ve zarardır”

(Sebatü'l-acizin: 1998, 22).

Zarardır nefgdır, ya hayır ve şerdir,

“Zazardır yararadır ya hayır ve şerdir”

Yakın bilgil kaza birle kadardır

“Kesin bil kaza ile kaderdir”

(Sebatü'l-acizin: 1998, 22).

Musulmanığa bir gün aytdı Haçjaç:

“Müslümana bir zaman söyledi Haccac”

Dogayı hayır için bize golun aç

“Duay-ı hayır için bize kolun aç”

(Sebatü'l-acizin: 1998, 88)!

A.Meredov'un üç ciltlik “Mahtumkulu'nun İzahlı Sözlüğü” adıyla hazırlamış olduğu ansiklopedisinde (Gonbed Kabus: 1997, 909) şer kavramının ve türevlerinin tanımını şu şekilde yapmıştır. “Hayır: “iyilik, ihsan, inayet (şer sözcüğünün karşıt anlamlısı), iyi davranış; fayda, yarar, çıkar; zafer, iyi sonuç; seçkin, dürüst, yararlı iş yapma; mal, varlık”.

Magtimgulı, şer hem bolsa şanımda. Mahtumkulu şer de olsa şanımda.
Hayra döndür, arman goyma canımda; Hayra döner, arman bırakma canımda;
Ovval-ahır, dost-duşmanın yanında, Evvel ahır, dost düşmanın yanında,
Şermende goymağıl, ya, Zülcelalım. Şermende bırakma ya Zülcelalım.

Hayr-ı sahavat - iyilik ve cömertlik, eli açıklık;

Pakıra mınasıp sabr-u kanagat, Fakire münasip sabr-ı kanaat,
Baylar yaraşığı hayr-u sahavat. Zenginlere yakışan hayr-ı sahavet.

Hayır-şer - iyilik ve kötülük; iyi ve kötü

Magtimgulı barsan mundan, Mahtumkulu varsan buradan,

Hayır-şer sorarlar senden. Hayır şer sorarlar senden,

Sözge yakın bende men, Söze yakın kulum ben,

Hayrım kem-u şerim zor. Hayrım kem-u şerrim zor.

Hayrıl-beşer - insanların seçkini (Hz. Muhammed'in (s.a.v.) ismi).

Enbiyalar afzalı ol Mustafa hayrıl-beşer. Peygamberler afdalı o Mustafa hayru-l beşer,

Hem melayikler görüp, kıldı başıga taci-ser. Hem melekler görüp kıldı başına tac-i ser

Yağşı: "iyi gelen, hoş, iyi, güzel. Yağşı söz yılanı hinden çıkarar; iyice, temelli, tas-tamam, yeterlik miktarda bulunan;

Yağşı gününe şarik: bir insanın sevincini paylaşırken, iyilik isterken sözlener deyim, iyi dilek.

Yağşılık: "içten, isteyerek yapılan yardım; acıyarak yapılan yardım. Atalar sözü: "Yağşılığğa yağşılık her kişinin işidir, yamanlığa yağşılık er kişinin işidir"; "iyi davranışlı, iyi karakterli, feraset sahibi, vakarlı, iyilik sever, sevecen, cana yakın.

Yağşylykda ile özün tanadan, İyilikte ele kendin tanıtan,

Alkyş alyp, derejesi zor bolar Takdir görür derecesi zor (sağlam) olur.

(Mahtumkulu).

"Yağşılık yüzünü görmezlik": kötülükten, talihsizlikten kurulamamak, yaptığım işte başarıya ulaşamamak. "Yağşızada": insanlar için çabalayan, onlara iyi davranan, saygıyı, hürmeti hak eden, keramat sahibi kişi. "Yağşyzadalar ýoldaşyňyz bolsun! (dilek)".

A.Meredov'un üç ciltlik "Mahtumkulu'nun İzahlı Sözlüğü'nde" (Gonbed Kabus: 1997, 909) şer kavramı ve benzer anlamlarda kullanılan sözcüklerin bağlamlarına göre tanımlarını şu şekilde vermiştir.

"Şer: kötülük, zarar (hayır sözcüğünün karşıt anlamlısı); kötü adam, zararlı insan, kaba, kırıcı, incitici, yakışsız; beğenilmeyen, istenilmeyen, hoş gitmeyen".

Şer işim bihetdir, günahım kändir, Şer işim sınırsızdır günahım çoktur,

Sen özün geçirgil, ya Zülcelalım, Sen kendin affet ya Zülcelalım,

Haram iyip, şer islane, Haram yiyip şer isteyene,

Uzak ömür - yaş olmasın. Uzun ömür, yaş olmasın.

"Yaman": kendinden isteneni karşılayamayan, tatmin edemeyen, kötü. Atalar sözü: "Yaman araba yol bozar" (kötü araba yol bozar); ciddi, oldukça, daha, son derece; yaptığını iyi bilen, cesur. "Yaman ada galmak": şerefini kayetmek, kötü nama sahip olmak. "Yaman ada goymak": yüzünü kara etmek, ününü

zedelemek. “Yaman algılı yalı”: hakkının yenildiğini düşünmek. “Yaman atlı bolmak”: sürekli dilde dolaşmak, kötü namı olmak. Yamandan boynuny satın almak: kötü niyetli insandan kurtulmak, yavaşça arayı açmak, işişiği koparmak, alakayı kesmek. “Yaman gözden saklasyn!”: nazar değmesin, talihsizlik yaşamasın, kötü niyetli insana rastlamasın.

Yaman övrenmek: bir şeye alışmak, alışkanlık haline getirmek, ayırlamamak, kendini kaptırmak (biraz kinaye ile söylenir). “Yamandan yarı ağız”: birinin tabakta bıraktığı az miktardaki yemeğini yedirmek için söylenen deyim. Yamanın yüzi anrık bolsun! Kötü niyetli insanların size zararı dokunmasın, sizi kötü insana bulaştırmasın! “Yaman yerde gay turmak”: ani bir durum ortaya çıkmak, beklenmedik olayla karşılaşmak. “Yamanlık”: herhangi bir kötü şey, zararı vermek için yapılan hareket (karşıt anlamı: “yağşylyk”). Yağşılığa yağşılık her kişinin işidir, yamanlığa yağşılık er kişinin işidir (iyiliğe iyilik her kişinin işi, kötülüğe iyilik er kişinin işi); kötüye özgü özellik, kötünün taptığı hareket. “Yamanlık yüzünü görmesin”: yaptığın iş her zaman iyiye gitsin, olumsuzluğa rastlama, kötü duruma duçar olma, dert görme.

Yaman: kötü, yaramaz, pis; iyi olmayan; çokça, aşırı, ciddi; yaman-yovuz – çok kötü ve merhametsiz; pis ve yaramaz (Gonbed Kabus: 1997, 1040).

Yarsızlıktan yaman iş yok,	Yarsızlıktan kötü iş yok,
Göz salıp gezsem her yana.	Tamaşa ederek gezsem her tarafa.
Yaman-yovuz işler bardır,	Çok kötü işler vardır,
Başa gelen duyasıdır.	Başa gelen duymaktadır.

Yamanlık: kötülük; yaramazlık; zarar vermek için kasten yapılan hareket, kötü eylem.

Yamanlık göterlip, yayılsın iller.

Rehm eyleyip, yagmır yagdır hodayım. (Mahtumkulu Firaki Divanı)

Sonuç

Sözcükler tıpkı insanlar gibi doğar, gelişir ve zamanla kullanımdan kalkerlar. Edebiyata yakın ilgi duyan herkesin bildiği üzere kelimeler asıl anlamlarının yanı sıra sembol ifade eden anmaları da içerirler. Bunun dışında bir de kaynaklandığı toplumun kültürel kodlarını, değerlerini ve bilinçaltı bilgilerini kendilerinde saklarlar. Mahtumkulu gibi ünü kıtaları aşan gerekse ulusal ölçekte tanınmış Türkmen şairleri, taşımak zorunda kaldıkları sosyal sorumluluğun bilinci sonucu, içinde büyüyen geliştikleri toplum katmanlarına yön çizmeye çalışmışlar, olara nasihatta bulunmuşlar, ilk insandan buldukları döneme kadar süregelen hayatın akışı içerisinde çeşitli anlam açılımına uğrayan iyi ve kötü kelimelerine sıklıkla başvurmuşlardır. Doğal olarak bu sözcüklere asıl anlamlarının yanı sıra yeni anlamlar kazandırarak, derlerine derman arayan tomlumsal kesimlere reçete sunmaya çalışmışlardır. İyi ve kötü kelimeleri Türkmen şairlerince en çok işlenen temalardan biri olagelmış, tomlumda gerek örnek insan tiplemesinde gerekse kötü insan tanımlamasında sembol kelimelere haline gelerek konunun anlatımında merkez konumdaki yerlerini korumuşlardır. Türkmen bilgini Tahir Aşirov'un teyit ettiği gibi Mahtumkulu Türkmen edebiyatını bir basamak üst seviyeye taşıyan, Türkmenceyi Fars ve Arap dillerinin kelimelerinin yanı sıra yerel halkın anladığı kavramlarla anlatmayı tercih eden yenilikçi şair tipinin adı olmuş, böylece edebiyatımızda yeni bir çığır açmıştır. Bu bağlamda Mahtumkulu'nun şiirleri iyilik ve kötülük kavramlarını işlendiği en bariz örneğini oluşturmaktadır.

Mahtumkulu Firaki kelimelerin sembolik anlamlarına baş vurmada, onların tomlumsal değerlerin ifadesi haline nasıl geldiklerinin iyi anlaşılmasında, sembol olarak kullanılan kelimelerin içinde yaşadığı tomlumsal çevreye tekrardan iletilmesinde ciddi rol üstlenmiştir. Dolayısıyla gerek sözlü gerekse yazılı edebiyatımızda iyi ile kötünün karşılaştırılması yapılırken hayırlı ile hayırsız kelimeleri, Türkmen kültürünün temelini oluşturan tomlumsal değerlerin sonraki nesillere iletilmesinde önemli vaziyeyi üstlenmiştir.

Türkmen şairi Mahtumkulu Firaki ile beraber erken dönem yazarlarından ve şairlerinden çetiteli örnekler verilmiş, iyi ve kötü tiplemesinin genel Türk edebiyatının ortak yönlerinden biri olduğu anlatılmaya

gayret edilmiştir. Sonuç olarak Türkmen şairleri iyi ve kötü kelimelerine yeni manalar attettiklerinde önemli ölçüde ortak hareket ettiklerini ifade edebiliriz. Bunun esas nedeninin dolaysız biçimde Türkmen tarihinin ortak hafızasının, bu bölgede yaşayan insanların dünyaya, hayata ve insan tabiatına bakışlarının ve değer attettikleri şeylerin müşterek olduğunu bir göstergesidir.

Kaynaklar

- ALLAHYAR, Sufi (1987). Sebati'l-Acizin. El-Mektebetu'l-İslamiyye. Tahran.
- AŞİROV, T. (2016). Mahtumkulu'yu Anlamak: A. Z. V. Togan Örneği. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(2), 661-673.
- AŞİROV, T. (2016). "K. Kuliyev, (1932), Mahtumkulu Sovda Burjuaziyasının İdeoloji", *Aşgabat: Türkmenistan devlet neşriyatı*, 65 s. *Sanal Türkoloji Araştırmaları Dergisi*, 1 (2),
- AŞİROV, T. (2014). "Türkmen Şairi Mahtumkulu'nun Düşünce Yapısı ve Etkisi". Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, ss.117-130.
- AŞİROV, T. (2016). Mahtumkulu'yu Anlamak: A. Z. V. Togan Örneği. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, 5(2), 661-673.
- SAĞLAM, S. (2014). Mahtumkulu'nun Edebî Şahsiyetinin Oluşumunda Babası Dövletmemmet Azad'ının Etkisi, *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi (TEKE)*, Sayı: 3/2, s. 128-153
- Türkmen Dilinin Düşündürişli Sözlüğü (2016). (red. Gurbanguly Berdimuhamedov). *I-II tom. Aşgabat: Türkmen devlet neşriyat gulluğu*.
- Mahtumkulu Bütün Eserleri. (2014). (haz. A. Aşirov). ter. A. Güzel vd. Ankara.
- MEREDOV, A. (1997). Mahtumkulu'nun İzahlı Sözlüğü. Gonbed Kabus. İran.
- VEFAYİ, (1981). Revnakul'-İslam. Gonbed Kabus. İran.